

РОЗУМНИЙ І ДУРЕНЬ

Комедія в 5 діях

ДІЄВІ ЛЮДЕ

Каленик Окунь — багатий чоловік, 65 літ.

Горпина — його жінка, 55 літ.

Михайло, 30 літ
Данило, 22 літ
Палажка, 18 літ

} діти їх

Одарка Гайдабуриха — удова.

Мар'яна — її дочка, 24 год.

Аблакат сільський, рябий, товстий, червоний.

Федір — селянин.

Лейба — шинкар.

Хлопець — літ 15, наймит Окунів.

Зинько — чорноморець, багатий хазяїн, рибалка.

Марта — його дочка, молода дівчина.

1-й
2-й
3-й

} рибалки

Рибалки.

Перша, друга, третя і п'ята дії в Новоросії¹; четверта — в Чорноморії². Між третьою і четвертою діями проходить рік; між четвертою і п'ятою — шість день.

ДІЯ ПЕРША

Багата крест'янська хата.

ЯВА I

Данило (один, сидить за столом, читає). Глибока дуже книга, мало що й розберу, а ні до кого вдариться, щоб розказав... Боже, як хочеться все знать... (Зітхає.) Все б віддав... Поки у нас був учителем Олександр Федорович, то, спасибі йому, багато від нього я навчився: Євангелію і Библію умісті прочитали. Чудесні книги давав читать, а чого не зрозумієш — розкаже, як у рот покладе. Тепер у нас новий учитель, та якийсь гордий, і приступить до нього страшно.

ЯВА II

Входить наймит.

Наймит. Там Микола прийшов.
Данило. Чого?

Н а й м и т. Просить, щоб випустили бика.

Д а н и л о. Якого бика?

Н а й м и т. В спашу зайняли.

Д а н и л о. В спашу!.. Який же спаш його бик зробив? Тепер глибока осінь; здається, вже й трави нема.

Н а й м и т. Та воно, звісно, спашу тепер не зробиш. А сказано, скотина зайшла на наш степ; Михайло побачили та й звеліли занятъ, щоб не тинялась.

Д а н и л о. То скажи Михайлові або батькові, я не знаю.

Н а й м и т. Їх нема дома.

Д а н и л о. А де ж?

Н а й м и т. Михайло пішли у волость — аблакат приїхав, а батько — у церкву.

Д а н и л о (про себе). Хто його знає, що й робить! (До наймита.) Може, біля скирт зайняли бика?

Н а й м и т. Та ні! Я ж кажу — йшов степом, біля левади.

Д а н и л о. То віддай йому бика, бог з ним!

Н а й м и т виходе.

ЯВА III

Д а н и л о (один). Скоро через брата так люде зненавидять, що й на улицю не можна буде показаться! Бик полем пройшов — шкода, а яка шкода, спитай його, то й сам не скаже; аби на кому-небудь злість зірвать! Сердиться, що громада не оддала шинка в оренту. А нащо йому шинок: чи наше ж діло шинкувать? Батько йому ввірились: що він скаже, те й роблять, а я у них дурний! Тепер знову, з жидами водиться та з аблакатом — якісь шинки хоче забрать. І в кого він такий ненажерливий удався? Все йому мало!

ЯВА IV

Входить Ф е д і р.

Ф е д і р. Здрастуй, з неділею будь здоров.

Д а н и л о. Спасибі, дядьку, будьте й ви здорові. Федір. Житіє читаєш?

Д а н и л о. Ні, гражданська книга.

Ф е д і р. А я думав — житіє. Люблю слухать божественні книги. Що ж, хоч хлопець і почав там трохи шупить у добре чита, а житіє не втне. А в його книжці, вибачай, таке, що й слухать неохота: про козлика, про котика та півника — нісенітниця, одно слово!

Д а н и л о. Повчиться більше, то й житіє тоді розбиратиме.

Ф е д і р. Та воно, може, й навчилося б, мовляли, коли ж біда моя — неспроможність далі вчить, бо, коли буде у школу ходитъ, то помочі від нього не жди; а тут скрут: така біда мені трапилась, що й сказать не можна.

Д а н и л о. А що там?

Ф е д і р. Спрягся я, знаєш, з Микитою, і виїхали ото ми орать. Тільки що загнали десятину, а тут — на тобі: коняка моя заслабла — бирса, чи що, напала, — і на скотину є усякі хвороби! Било її, било, до вечора й здохла. Тепер з одною конячкою ніхто в супрягу не приймає, хоч сядь та й плач!.. У пана просив — не дає: каже, що вже хазяйнувать не буде; жид дає, але не інакше, як за порукою. Просив твого брата, щоб позичив на одробіток. Найми, каже, хлопця в год, а так, каже, не дам. От тобі й наука!

Д а н и л о. То вже краще позичить, ніж хлопця одривать від школи.

Ф е д і р. Та воно так, коли ж жид без поруки не дає... Багатий не поручиться, а бідного в поруку не візьме.

Д а н и л о (замислившись). Правда, правда.

Ф е д і р (помовчав). По правді тобі сказать, то я оце, побачивши, що Михайло пішов до

волості, а батько в церкву, прийшов тебе просить, щоб ти поміг, бо більш ні на кого не маю надії.

Д а н и л о. Рад би душею допомогти, коли ж не маю сили.

Ф е д і р. Всі люде тебе хвалять за добре серце, — поможи! Бог тебе не оставить, ти ж Семенові й Дем'янові поміг!

Д а н и л о. Отож і горе! Я їм поміг, а вони й досі не віддають, та ще й сміються — дурним звуть...

Ф е д і р. От бач! Поміг таким луципірам, що, мовляв, ще й сміються, а через них і стоючому чоловікові не допоможеш. Я не такий, як другі, спитай кого хочеш... Поможи, будь ласкав, бо прийдеться знову не тільки хлопця взяти із школи і у найми віддати, а і самому нахватати роботи чужої на шию.

Д а н и л о. Не можу, дядьку. Батько довідались за гроші, що я дав Дем'янові й Семенові, дуже гнівалися на мене, і тепер я ні до чого не мішаюсь; все хазяйство у брата Михайла на руках.

Ф е д і р. Так ти підпишись за мене поручителем у жида! Ніхто не буде знать, а я тобі повік цієї помочі не забуду і всі гроші на Петра³ віддам, будь певен! У мене є парка бичків, на ту осінь їх можна буде запрягати; коней на Петра продам і гроші віддам.

Д а н и л о. Та жид моєї поруки не візьме, бо він сердиться за те, що я одговорював людей не пий горілки.

Ф е д і р. Хіба ж він без вигоди дасть?.. Процент злупе, який схоче... А жид твою поруку з радістю прийме, аби твоя ласка поручиться...

Д а н и л о. Не знаю, що й робить з вами.

Ф е д і р. Зділай милость! Завтра ярмарка у Павлівськiм, то я б на ніч і поїхав; купив би шапу, то, може, хоч з десятину ще виорю.

Д а н и л о (подумав). Ну, добре — я поручусь. Тільки ви, дядьку, нікому не кажіть, щоб батько не довідались.

Ф е д і р. Хіба я не знаю! Спасибі тобі. Ходім же мерщій, бо жид збирається за горілкою у город їхати.

Д а н и л о. Ходім.

Ідуть; назустріч їм М и х а й л о і а б л а к а т.
Ф е д і р виходить.

ЯВА V

Д а н и л о, М и х а й л о і а б л а к а т.

М и х а й л о (до Данила). Коли ти порозумнішаєш, дурний книгар? Тільки з хати вийду, зараз і нашкодиш. Сказано тобі: не мішайся не в своє діло! Сидів би на печі у попелі.

Д а н и л о. А ти чого кричиш? Що там таке сталося?

М и х а й л о. Нащо ти звелів випустити бика Миколиного? Га?

Д а н и л о. А яку ж він тобі шкоду зробив?

М и х а й л о. Чи шкода, чи не шкода, а зайняли на своїм чужу скотину; нехай плате штрап, коли не глядить, бо тільки попусти їм, то й на голову вилізуть!

Д а н и л о. За віщо ж штрап? Що пройшла скотина десять ступнів по землі; хіба ж вона знає межі? Бога ти не боїшся!

М и х а й л о. Капустяна твоя голова! Іди в ченці, коли такий богобоязливий! Я на твоїм місці давно б уже постригся.

Д а н и л о. Залив сліпи зранку, то вже і не тямиш, що верзеш.

М и х а й л о. Брешеш, дурню! Та хоч би й випив, то яке тобі діло?.. Я вас усіх годую, а ти тільки роздаєш.

Д а н и л о. І балакати з тобою противно! (Хутко виходить.)

ЯВА VI

А б л а к а т і М и х а й л о, с а м і.

М и х а й л о. Отак як бачиш! Що ти будеш з ним робить? (У двері.) Палажко, а принеси хліба та огірків! (Вийма з кишені пляшку, бере з шафи чарку і ставе на стіл.) От одна нас мати породила, та не однаково розумом обділила! Зовсім парубок дурний! Прийде неділя, то він тобі ні за холодну воду по хазяйству: візьме книжку й цілий день з нею провозиться! Чорт його знає, який він смак найшов у тих книгах? Я ж і сам грамотний, а книжки, про мене, нехай хоч і всі погорять! По-моєму, грамота потрібна, щоб вексель або розписку прочитать чи підписать договір, повістку від мирового, окладний лист, квитанцію прочитать, щоб, виходить, не общитали, а далі — це дурна примха.

П а л а ж к а вносить на тарілці хліб і огірки. Ставе на стіл і виходе. Михайло налива.

А б л а к а т (спльовує). Це правда! Я читаю устави о гражданськiм судопроiзводствi, о наказанiях, налагаємих мировими суддями, та калiндар, коли нужно справку навести, а другi книги — iменно примха, казки!

М и х а й л о. Вип'ємо!

А б л а к а т. Розумне слово!

П'ють. Аблакат від одної чарки до другої їсти не перестає, їсть не хапаючись.

М и х а й л о. Закуси. Тепера сам посуди: батько старий, Данило нестаткує, виходить, я один роблю й хазяйство держу, я один стараюсь; з якої ж речі мені побиваться і день і ніч, коли це не моє, не власне хазяйство?

А б л а к а т. Це правда.

М и х а й л о. Пора мені подумать і про себе. Що ж, я цілий вік на других робитиму, чи як?

А б л а к а т. Резон.

М и х а й л о. От і тепер: жидам не можна держать шинків по селах, і я взяв п'ять шинків. Жиди вернуть всі розходи, дадуть добру рату, посадять там баб шинкарками, а самі, ніби мої повірені, будуть одбирать бариші. Нехай торгують.

А б л а к а т. Розумно придумано, розумно!

М и х а й л о. Мені вже Лейба дає за два таких шинки в Конотопівці двісті карбованців, а дасть двісті п'ятдесят, бо там п'яниця на п'яниці. Хіба батько або Данило придумаютъ таку комерцію? Зроду не придумаютъ, а бариші треба класти вмісті! Виходить, що я своєю головою чужі кишені набиватиму. Вип'ємо. (Налива.)

А б л а к а т. Комерчеська голова.

П'ють.

М и х а й л о. Так, бач, задумав я хазяйство все перевести на себе!

А б л а к а т. Геніяльно!

М и х а й л о. На всяке діло сміливіше йдем, коли поміч є!.. Та таки у мене така натура: у важному ділі совітуваться, знаєш, як то кажуть: свій розум май, людей питай!

А б л а к а т. Предусмотрительно!

М и х а й л о. Так будеш ти мені совітувать і помагать?

А б л а к а т. А гонорарій, значить, плата?

М и х а й л о. Не журись, заплатю.

А б л а к а т. Одначе?

М и х а й л о. Півсотні дам.

А б л а к а т. Скупо... Сто!

М и х а й л о. А ще й приятель! І не гріх же тобі так дерти?

А б л а к а т (перестає їсти і довго дивиться). Гріх?!

М и х а й л о. Атож.

А б л а к а т. Що ж то я у бога теля з'їв, чи як, що мені гріх за труди взяти? (Їсть.)

М и х а й л о. Який же це труд?

А б л а к а т. Тим живу.

М и х а й л о. Дам три четвертних.

А б л а к а т. Почнеш торгуватися — буду оборонять від твоїх замірів Данила.

М и х а й л о. Чи ти не здурів? Ну, згода! Дам, як ти кажеш. (Налива.) Тепер могорич!

А б л а к а т. Розумне слово!

П'ють, аблакати їсть.

М и х а й л о. Тепер слухай: шинки візьму на батькове ім'я; батько буде бачить, як я побиваюсь за його хазяйством, як заробляю скрізь і, мов бджола в улик, все несу сюди, до нього в скриню; тим часом... Я вже знаю, що робить, а ти помагай... Приміром: почну щонебудь я казати про Данила, а ти додай від себе; я скажу от стільки, а ти от стільки!.. А далі... зробиться само... Тямиш?

А б л а к а т. Обстоятельно!

М и х а й л о. Одному не так зручно, удвох же...

ЯВА VII

Входить К а л е н и к.

К а л е н и к. А, слихом слихати! Здрастуйте, Платон Калістратович!

А б л а к а т. Здоровенькі були! З неділею вас!

К а л е н и к. Спасибі. (До Михайла.) Куди ти, сину, зібрався їхати? Мені Онисько сказав, що ти велів коні запрягати, так я оставив стару у попа, а сам прийшов оце додому.

М и х а й л о. У Гапонову хочу їхати. Там сьогодні оплатки йдуть, так можна буде задешево людей найняти на десятини.

К а л е н и к. Хазяїн ти у мене, сину: за все пам'ятаєш!

А б л а к а т. На всю округу хазяїн! Завидують вам люде, та й є чому! Щасливий батько, у котрого такий син!

К а л е н и к. Слава богу, що діждався таких дітей! Тепер сидю собі на печі, а хазяйство йде своїм шляхом.

М и х а й л о. Небагато, тату, нахазяїнуємо, коли я один буду глядіть хазяйство.

К а л е н и к. Колись, сину, і я глядів і приобрітав, а тепер несила моя — старий став; кому ж за хазяйством глядіть, коли не вам?

М и х а й л о. Та я не про вас, тату, кажу. Данило нічого не глядить, а тільки розоряє.

А б л а к а т. Чув, чув. Мота, кажуть?

К а л е н и к. Біда моя! Не знаю, що й робить з ним.

М и х а й л о (до аблакати). Хотів шинк взяти у свого общества, вмішався Данило, одговорив громаду — сто рублів у воду ляснуло... Там, знову, їздив у город, продав хліб, а тут підлабузнилися до нього Семен і Дем'ян — перві мошенники, — вимантачили п'ятдесят карбованців без розписки. Так небагато нахазяїнуєм: я буду зароблять, а Данило роздавать!

А б л а к а т. Це погибель. Банкротство!

М и х а й л о. Краще буде, коли ви мене одділите.

А б л а к а т. Що ти?.. Та він без тебе батька з торбами пuste.

К а л е н и к. Господь з тобою, куди я тебе одділю! Що ж без тебе буде в хазяйстві? Розореніє. Ні, сину, ти вже не кидай мене — орудуй всім. Данилові ж я наказав, щоб він і тріски з двору не брав без тебе, не то що!

М и х а й л о. Так він і послухає! Сьогодні я звелів заняти Миколиного бика, що раз у раз вештається, як прибудний, та скирти обдирає, а сам пішов у волость. Прийшов Микола, знищився, а Данило звелів віддати йому бика без штрапу.

К а л е н и к. Наказаніє боже з тим дурнем! Де ж він?

М и х а й л о. Повіявся кудись з Федором. Знову яку-небудь штуку викине, побачите, бо

Федір вже у мене грошей позичав.

К а л е н и к. Нехай же він із дому вже тоді тікає!

А б л а к а т. Коли Данило не статкує, то, на мене, я б одного Михайла зробив хазяїном, а то вся праця пропаде.

К а л е н и к. Та так же воно й е. Михайло один у мене хазяїн, все у нього в руках.

А б л а к а т. Та воно так! Тільки знаєте, що я вам скажу: Данило не перестане щитати себе таким самим хазяїном, як і Михайло, аж поки ви формально, по купчій, не віддасте всього Михайлові, щоб він знав і бачив, що йому треба робить, а не надіяться на готовеньке... Цим тільки способом ісправите заблудшого.

К а л е н и к. Це правду ви сказали: щоб він бачив, що йому треба робить, а не надіяться на готовеньке... Може б, одумався. Іменно прийдеться так і зробить. Спасибі за совіт...

М и х а й л о. Та бог там з ним... Нам пора вже їхати. Подивіться, тату, чи готові коні, а ми вип'ємо на дорогу. (Налива.)

К а л е н и к. То підвезете, й мене до попа. (Пішов.)

ЯВА VIII

А б л а к а т і М и х а й л о, самі.

М и х а й л о (озирається). Голова! Спасибі...

П'ють.

Діло почалось добре!

А б л а к а т. Чого ж ти зараз не вчепився, коли клює?

М и х а й л о. Так не можна. Ти мене не вчи, а посовітуєш, як я спитаю. На задаток.

А б л а к а т (хова бумажку). Не в зачот.

М и х а й л о. Як?

А б л а к а т. Та так: спасибі — мало!

М и х а й л о. За віщо ж? Нічого ще ти не зробив!

А б л а к а т. Отак! А сказав добре слово! Я дурно нічого доброго не говорю.

М и х а й л о (чухається). Крюк!.. Нехай так! Вип'ємо ж. (Налива.) Тепер же ти зо мною не поїдеш, а зайдеш з батьком до попа і там — тихенько тільки — підлий в це діло масла ще.

А б л а к а т. А роздувать вже будеш ти?

П'ють.

А б л а к а т. Не вчить тебе, а в тебе вчиться: як по книзі робиш!

М и х а й л о. Помагай тільки! Ходім!

А б л а к а т вперед вийшов, а з других дверей виходить М а р' я н а, а потім П а л а ж к а. Побачивши їх, Михайло остається.

ЯВА IX

М а р' я н а, П а л а ж к а і М и х а й л о.

М и х а й л о. Недурно ж кажуть: на охотника звір іде.

М а р' я н а. Хто ж тут звір, а хто охотник?

М и х а й л о. Хто піймає — той охотник, а хто піймається — той звір.

М а р' я н а. Інший звір хоч і піймається, а коли тенета гнилі, то й вирветься так скоро, що охотник тільки рота роззяве.

М и х а й л о. Може, й правда твоя. Поприбирай, Палажко, з столу; часом хто прийде, то негаразд.

Палажка збирає з столу і виносе.

Чого ти, Мар'яно, так сердито мені одказала? Хіба я чим тебе вразив?

М а р' я н а. Співай кому іншому лазаря!⁴ Що то за звір? Ти мене щитаєш звірем, а себе охотником! Гнилі твої тенета, не вдержать такого звіра, як я.

М и х а й л о. Та ну-бо, не сердься, я пошуткував.

М а р' я н а. Коли ти шуткуєш, то й я шуткую.

М и х а й л о (набік). Гостра бісова дівка, як коса. (До Мар'яни.) До тебе з голими руками не підступай.

М а р' я н а. Авжеж, не підступай, бо опечешся!

М и х а й л о (хоче обнять). Ох, ти ж, моя цікава!

М а р' я н а (одхиляється). А може, й не твоя! Чорт каже, що його.

М и х а й л о. Ніколи мені тепер, а то б ми зараз помирились! Ну, та дарма. Я на цих днях навідаюсь до тебе: можна?

М а р' я н а. Не ждатиму, бо обманеш, а прийдеш — рада буду!

М и х а й л о. О?? Рада! Ти мені до вподоби, Мар'яно.

М а р' я н а. Не вперве чую! Слова такі мене не гріють.

М и х а й л о. Діла прокляті мішають, а то й погрить би можна!

Голос знадвору: "Михайле! А йди-бо, коні не стоять".

Бач, мішають! Не гнівайся ж на мене, серденько! (Хоче обнять.)

П а л а ж к а увійшла.

М а р' я н а (одпиха). Одчепись!

М и х а й л о (кашлянувши, щоб замнять свій замір). Прощай, коні не стоять. (Хутко виходить.)

ЯВА X

М а р' я н а і П а л а ж к а.

П а л а ж к а. Що він тобі тут казав? Здається, хотів обнять?

М а р' я н а. Ет! Аби зуби скалить... Чіпляється. Випитував мене, чи й справді я люблю Данила. Коли весілля наше буде.

П а л а ж к а. Недурно він мене із хати вислав. А ти ж йому що сказала?

М а р' я н а. Сказала, що він дурний.

П а л а ж к а. Ох, не дурний! Він сам, давно я примічаю, зиркає на тебе неситим оком; а як довідається, що ви з Данилом любитеся, будь певна, підведе яку-небудь машину.

М а р' я н а. Хіба такий?

П а л а ж к а. Заздрісний! Раз у раз копа протів Данила і батька так настроює, що і вони все гримають на бідного Данила!.. Ну що ж ми забалакались? Чим би тебе попоштувать? Стривай! Я зараз меду принесу, а ти посидь. (Виходе.)

ЯВА XI

Мар'яна одна.

М а р' я н а. Попалась добре я, не знаю, що й робить!.. Михайло справді липне до мене... А тим часом я боюся, щоб не довідався Данило... От напасть!.. Котрий же з двох?.. Данило любить, а Михайло, здається, хоче в тенета упіймати!.. Та не діждеш! Не на таку наскочив! Сватай, коли до вподоби!

ЯВА XII

Входить Д а н и л о.

Д а н и л о (ще на порозі). О! Й Мар'яна тут.

М а р' я н а. Чого ж ти так перелякався?

Д а н и л о. Зрадів, скажи скоріше.

М а р' я н а. Якби так радісно тобі було бачить мене, то давно б забіг провідать! Мабуть, не в серці, а на язичі тільки радість.

Д а н и л о. А сама добра: попереду виходила до нашого млина щовечора, а тепер я підряд три дні просиджував там до півночі, а ти неначе відцуралася від мене. Свирид мені сказав, що ти з Михайлом, братом...

М а р' я н а. Бреше він, клишоногий чорт: мати були слабі!

Д а н и л о. А мене острах взяв, і я подумав, що ти мене не любиш вже...

М а р' я н а. Тебе я не люблю?.. Добре ти знаєш сам... Вже люде почали шептаться про мене, бо хтось бачив нас з тобою біля млина кілька раз і пустив поговорі. Звісно, людям заздро: багатирський син і я! Що ж їм сказать?.. Любовниця! Бач, яке ім'я вже заслужила, а ти слухаєш дурного Свирида, думаєш та збираєшся, поки й пилипівка⁵ не настане!

Д а н и л о. Я перший раз це чую!.. Лукаві люде!.. Не сумуй же, моє серце! Бачить бог, як вірно я тебе люблю, й не попустю, щоб злії язички потішалися над нами... Старостів пришлю... ї в ту неділю — весілля безпременно!

М а р' я н а (обніма його). Мій ти милий, мій коханий Данилочку! Ти думаєш, що я ці три дні за тобою не скучала? Скучала, господи! Сама світом нуджу, а сердюсь на тебе, думаю: що ж це він дурить мене, чи що? Аж плачу, що не бачу тебе, та й кажу собі нишком: нехай же жде, щоб вийшла! Хоч здурію від досади, а не піду... (Зітхає.) Та й не видержала, бачиш, прийшла! (Обніма й цілує його.)

ЯВА XIII

Двері одчиня н а й м и т. П а л а ж к а несе в одній руці мед, а в другій хліб.

П а л а ж к а. Еге! Як я бачу, то й меду вам не треба!

Д а н и л о (держить Мар'яну за руку). Не треба!! Усі перекази — брехня! Увіривсь я, Палазю: Мар'яна мене любить. У цю неділю весілля наше буде безпременно!

П а л а ж к а. Нехай господь вам помагає.

М а р' я н а (обніма її). Як весело нам буде, сестро, вмісті.

З а в і с а.

ДІЯ ДРУГА

Та сама хата.

ЯВА I

М и х а й л о і н а й м и т.

Н а й м и т. Єй-богу, я сам бачив і чув.

М и х а й л о. Як же це було?

Н а й м и т. А так: Палажка пішли за медом, а вони остались удвох. А Палажка взяли мед в одну руку, а в другій хліб несли, та й позвали мене одчинить двері, Я одчинив, і бачив, і чув, що іменно цілувались Данило з Мар'яною, і у цю неділю весілля у нас буде.

М и х а й л о. Виходить, погуляєм на весіллі. Ну, біжи ж до жида й скажи йому, що я жду його.

Н а й м и т виходить.

ЯВА II

М и х а й л о (сам). Що це зо мною робиться? Ніколи й не думав, щоб справді жениться на Мар'яні, а тепер так погано на душі, наче хто одняв у мене великий бариш. Та й не бісової пари тобі дівка, як піддурила мене! І ластиться, й губу копилить, як до кого забалакаю, наче справді закохана... Я, дурний, радію собі, що така красива дівка біля мене в'ється, і думкою вже налигав її без шлюбу, а вона тим часом догадалась: найшла дурніщого і вже скрутила! От зілля! Виходить, наскочила коса на камінь! Ні, братіку, стривай! Мар'яна не для тебе! Такої жінки мені треба — вона pomoже погнуздать усіх жидів, коли мене вже провела!..

ЯВА III

Н а й м и т входить.

М и х а й л о. Чого ти хутко так вернувся? Мабуть, скажеш: нема жида, а сам, вражий син, і не ходив?

Н а й м и т. Ну вже, господи! Ніколи нікому не вірите, — і не думаю обманювать. Жид іде сам сюди — вже на греблі, я його побачив та й вернувся.

М и х а й л о. Ну, гаразд! Ти у мене права рука! Слухай, Захарку, піди до Мар'яни й скажи їй на самоті, та не перебреши гляди: Михайли нові міцні тенета плетуть і сьогодні увечері тобі принесуть. Чуєш?

Н а й м и т. Чую.

М и х а й л о. Ну, скажи мені, як ти будеш говорити?

Н а й м и т. Увечері... міцні... Михайло... стривайте...

М и х а й л о. Дурень!

Н а й м и т. Стривайте! Михайло нові міцні тенета плетуть і сьогодні увечері тобі принесуть...

М и х а й л о. Так!.. Гляди ж не збреши, і щоб ніхто не знав про ці перекази! Як роздзвониш — вижену і грошей ні копійки не дам; а справиш діло — куплю гарну шапку й червоний пояс. Чув?

Н а й м и т. Чув.

М и х а й л о. Ну, гайда!

Н а й м и т. Купіть на неділю шапку й пояс, щоб на весілля можна було надіти.

М и х а й л о. Добре.

Надворі собаки сердито гавкають, а жид кричить: "Гвулт, гвулт!"

Мабуть, Лейбу собаки тягають! Біжи мерщій, оборони.

Наймит одчиня двері, а Л е й б а прожогом вскакує, і, обернувшись до дверей, махає перед собою ярмулкою і дрига ногами, ніби від собак одбивається. Довгополий сюртук на ньому ззаду від проріхи до самого коміра розірваний. Наймит і Михайло сміються.

ЯВА IV

Л е й б а, М и х а й л о і н а й м и т. Наймит регоче, виходячи.

Л е й б а. Чого ти смієшся, свиня? Гарні смішки! Подивіться! (Показує спину.) Новий ластиковий сертук! (Захльобується.) Я думав, вони мене з'їдять.

М и х а й л о (насилу здержує сміх). От іродові собаки. Ти, мабуть, утікав від них?
Л е й б а. Утікав!.. Ви б не втікали? Жвесно, утікав, а то вони уместо сертука меня б надвое перервали! Хорошево бил би гендель! Я таких собак ще не видав — настоящі звері... Я собі відмахуюсь ярмулкою, вони без вніманія лезуть под ногами; я пустілся утікати, што єсть духу, вони схватілі меня за поли... Тольки услишіл: дир-р-р... Ой!.. Пропал новий сертук.
М и х а й л о. Воно не по цілому попоролось, можна зашить.
Л е й б а. Ай вей мір!* З меня уся душа вискочила! Так серце штучиться, наче хто в ступке перец товче... Ох!
М и х а й л о. Сядь, заспокойся.
Л е й б а. Ох!.. А как теперечка через деревня йтїть? Одново шкандал! Ох! (Сїда.)
М и х а й л о. Ну, як же наше діло: береш щинки чи ні?
Л е й б а. Отчего не взятъ — возьму, только ви дорого хочїте. Нехай буде ровно двестї.
М и х а й л о. Я тобі вчора послїднє слово сказав — двїсті п'ятдесят.
Л е й б а. І для чого вам стїлько грошей? Ви заробляєте, а Данило роздає п'яницям.
М и х а й л о. Тепер не буде роздавать.
Л е й б а. Як не буде? Учора у Янкеля поручителем за Федора підписався на векселї.
М и х а й л о. О?!
Л е й б а. Пабеї меня бог, правда.
М и х а й л о. То чорта ж пухлого буде бачить Янкель ті гроші; хїба Хведїр заплаче.
Л е й б а. Ну, пушай сїбе! Уступїте мїне, Михайло Каленикович, єї, невигодно!
М и х а й л о. Як невигодно, то не бери, — хїба я тебе силую?
Л е й б а. А чим будеш хлїб зароблять? Ох! Уступїте!..
М и х а й л о. Ні з мїсця! Менї хоч завтра Гершко дасть ці гроші, він ще вчора просив!
Л е й б а. Крутой ви чалавек!.. Нечего делать, нехай буде по-вашому. Дай боже заробить. (Вийма гроші.)
М и х а й л о. Заробиш: там п'яниця на п'яницї!
Л е й б а. Ох... Там трезвость заводиться; хотят приговор зробіть — водку не пить.
М и х а й л о. Е, знаєш, як кажуть: "Зарїкалась..."
Л е й б а (сміється). Та не видержала? Дай бог, штоб з етого приговору нічого не вийшло. Натє завдаток сто рублєй, а решту — як усе буде готово.
М и х а й л о. Добре.
Л е й б а. Я сьогондї поєду на место, роздивлюсь ще раз, може, там прийдеться заплатить, щоб трезвость не заводили... Проводїте меня, бо я тепер боюся за собак. Ви не шмейтесь, єї-богу, можна вмереть од страха, поки шїні перейдеш! Проведїте меня на дворе, бо, може, там в шїнях сидить ета серая большущая собака...
М и х а й л о (сміється). Іди, іди...
Л е й б а (держить ззаду розірванї поли). Ви шмієтесь, а у меня знову серце колотиться.
М и х а й л о (хвата Лейбу за ногу). Гав, гав, гав.
Л е й б а (кричить). Ой вей! Рятуйте, хто в бога вірує!..
М и х а й л о (сміється). Ну й не стидно тобі так бояться? Де ж би тут собака взявся?
Л е й б а. А чорт єво знає, може, вона под столом сїдела?.. Михайло Каленикович! Оставте шутки, не лякайте мене, сделайте милость, а то, єї-богу, зо мною будет чего-нібудь похуже.
М и х а й л о. Ну тебе, не буду! (Іде вперед, за нього держиться Лейба ззаду.)

Вийшли. Згодом М и х а й л о вертається.

* О боже мїй! (євр.)

ЯВА V

М и х а й л о (один). Ну та й насмішив же бісової пари жид! І то ти подумай: іде дурна шелепа без палиці, собаки напали, а він ярмулкою одганяє!.. Трохи Лейба розїгнав мою досаду. Треба тепер подумати, як діло далї повернуть!

ЯВА VI

Входить Каленик.

Каленик. Що там, Лейбу, чи що, собаки порвали?

Михайло. Еге. Лапцардак ззаду розпанахали до самої потилиці.

Сміються.

Нехай ходе з палицею, а то ярмулкою обороняється!

Каленик. Ну вже ці жиди собак бояться, то не приведи господи!.. Що ж, сину, зійшовся з ним?

Михайло. Аякже! Їм, бачите, двом ці шинки потрібні: Лейбі і Гершкові. Так я вчора Гершка лякав Лейбою, а сьогодні вже Лейбу Гершком лякав. Не хочеш, кажу, — не треба: Гершко аж за поли хватав вчора і задаток давав! Крутивсь, вертівсь і дав двісті п'ятдесят рублів.

Каленик (сміється). Кажуть, що з нашого брата нема комерчеських людей, та тебе хоч зараз у купці записуй!

Михайло. Ого, ще й як би торгував!

Каленик. Слава богу, слава богу! Ну, а я й не питаюсь тебе, як ти справився у Гапоновій?

Михайло. Там би була чудасія! Приїхали, знаєте, найнять людей: Софрон, Чумак, Омельченко і Лисиця. Так я бачу, що помішають дешево нанять, давай їх поштувать. Сам удав з себе п'яного, а їх так загалунив, що вони й поснули. Тим часом я діло обробив: наняв людей на п'ятдесят десятин по два карбованці з десятини.

Каленик. Як то господь дає! Я чумачкою заробив все, що маємо. Тепер чумачка нікуди не годиться. Ну, не дай мені бог такого розумного сина, як ти, що б я робив з дурним Данилом! Усе б пропало, бо до нових звичаїв треба інших, нових людей!.. Благословеніє боже, сказано!

Михайло. Натє ж, тату, задаток за шинки, а оце контракти з десятинщиками.

Каленик. Нехай воно, сину, все у тебе зостається, я ні до чого не буду мішаться; хазяїнуй, як знаєш, — пройшла вже моя пора! Я тепер тільки в церкву ходитиму та буду богу молитись, щоб послав тобі здоров'я та хорошу жінку. Женися, сину, пора вже, тобі тридцять літ, порадує нас на старість!

Михайло. Двом разом жениться важко. Нехай уже Данилове весілля одгуляємо, а тоді і я вже женюся.

Каленик. А тобі чого дожидаться Данила? Він ще молодий.

Михайло. Та у цю ж неділю у нього весілля, хіба ви не знаєте?

Каленик. Перший раз це чую!

Михайло. А я думав, він вас питав.

Каленик. Та ти не шуткуєш?

Михайло. Єй-богу, жениться!

Каленик. На кому?

Михайло. На Мар'яні Гайдабурівні... Там така пройда...

Каленик. Та я його так оженю палицею, що він і не стямиться! Та я його дрючком з двору вижену! Диви, молокосос! Старший брат працює, заробляє, а він з книжками возиться, і вже жениться забажалосся! Нехай навчиться хліб перше зароблять!

Михайло. Поки навчиться зароблять, а роздавать не перестає.

Каленик. Знов що-небудь зробив?

Михайло. Лейба мені зараз казав, що він успів уже поручиться на векселі у Янкеля, за Федора, здається. Тепер хоч і грошей в руках не матиме, то роздавать ніхто не забороне, бо як його ти вбережеш, почім дознаєшся, що він ручився? Тільки тоді довідаємось, як прийдуть з ісполнительним листом!..

Каленик. Цього ще не доставало, щоб на документах ручився! Промота усе...

Михайло. Він на тисячі документів підпише, побачите!

Каленик. Розореніє, розореніє з ним!

М и х а й л о. З молотка все продадуть; на волах, та на коровах, і на всій подвижності не написано, чия вона.

К а л е н и к. Ні... Годі, годі! Поки ще я живий, треба рятувати свою працю!

М и х а й л о. Ви, тату, одділіть мене зарані...

К а л е н и к. Не так воно буде!.. Ні! Данилові тепер скільки не дай, однаково на старість буде в наймах. Так краще нехай змолоду побачить, як то важко зароблять, — може, навчиться зберігати зароблену копійку. Як порозумнішає, тоді його хазяїном зробимо, а я тобі усе дощенту по купчій передам, — і завтра ж в город їду.

М и х а й л о. У мене самого душа болить за нього... Часом, дивлячись на нього, аж заплачеш. Нехай бог милує, а мені здається, що він таки трохи дурний! Де ж, про себе не дбає ані кришки! Може, постаріє, то розуму набереться!

К а л е н и к. Дякую милосердному богові, що він мене не обидив під старість... Ти моя надія! Тільки женися, синку.

М и х а й л о. Добре, тату.

ЯВА VII

Входить Д а н и л о, бере книгу з полиці.

К а л е н и к. Знову до книжки?

Д а н и л о. Хіба я кому заважаю тим, що в зайвий час...

К а л е н и к. Ні, ти мені скажи: що ти цікавого найшов у своїх книгах? Поки читав святе письмо, життя святих, то воно, звісно, для душі спасеніє; а тепер якісь такі книжки почав читати, що зовсім одурів!. По-твоєму, вже не сонце кругом землі ходє, а земля кругом сонця? Ну, то й не дурний же ти?

Д а н и л о. Чого ж я, тату, дурний, коли тепер мені це ясно, як божий день, що іменно земля ходє кругом сонця! Від того й зима, весна, літо, осінь, від...

К а л е н и к. Буде вже, буде!.. Сумно й слухать! Зовсім збожеволів. Таки б подумали ті дурні, що книжки пишуть: ну як-таки можна очевидячки людей туманить! Земля крутиться! Та якби вона крутилась, то у нас би й голови позакручувались. Посадив би я того мудрія, що оце видумав, на вирло біля машини, нехай би він покрутився на однім місці, тоді б побачив!

Д а н и л о. Одно біля машини крутиться на однім місці, а друге, така величина, як земля...

К а л е н и к. Годі, годі, годі! Не хочу слухать! Покинь ті книжки та візьмись за діло — може, порозумнішаєш, а то у тебе так закрутилось в голові, що ти скоро й себе самого продаси! Скажи на милість божу, нащо ти знову поручився за Федора?

Д а н и л о. У нього п'ятеро дітей, тату.

К а л е н и к. Чим же він віддасть? В яку надію ти роздаєш усе, за всіх ручишся? Що в тебе є? Чим ти одвітиш?

Д а н и л о. Федір віддасть.

К а л е н и к. Чим, чим? Дітей попродає! Він так думає про те, щоб віддати, як ти про хазяйство! Федір рад, що дурня знайшов поручителя. Нехай же жид тепер з тебе править, а я не віддам, годі вже! Через тебе всі в старці підемо... Завтра все імушество передам по купчій на Михайла, а ти служи, заробляй у нього; порозумнішаєш — тоді тобі він дасть що слід...

Д а н и л о. Михайлові я не робітник!.. Поставте на своє хазяйство; багато я не хочу — аби кусок хліба, та женіть мене.

К а л е н и к. Я тебе женю! Робить не вмєш — і вже жениться! Старший брат нехай попереду ожениється, а ти навчися зароблять, бо якби не Михайло, то давно б усе прахом пішло через твоє недбальство!

Д а н и л о. Одділіть мене, тату, менше грїха буде. Я так не можу хазяїнувати, як Михайло!..

К а л е н и к. Бо дурний!

Д а н и л о (палко). Не великого ж розуму треба для того, щоб користуватись людським горем і нуждою! Тут треба знати одну свою пельку і, щоб її напхати, не жаліть нікого, забути совість, бога... усе!.. Нанять за півціни людей, котрі нуждаються, — хіба це розум? З жидами шинки держать, обпоювать народ і обманювать закон, — хіба це розум? Мошенство розумом

звете; помилка невелика!.. Немає такого розуму в мене — то правда ваша!

М и х а й л о. Сам ти мошенник! Дурна твоя голова! Комерцію мошенством звеш! Що ти тямиш, лежачи на печі?

Д а н и л о. Плювать мені на твої речі! Не слухайте його, тату, бо він і вас підведе!

К а л е н и к. Не смій мені так говорить на старшого!! По-твойому виходить, щоб усім було добре, а тільки нам щоб було погано! Я з чесності буду пухнуть від голоду, а другі будуть набивати кишені?!

Д а н и л о. Нащо ж нам ще кишені набивать? Ми, слава богу, не нуждаємось — у нас доволі є всього! Я хочу жить, як бог велів. Не хочу набивать свої кишені, не хочу у других однімати кусок хліба усякими неправдами, бо хто ганяється за багатством, той теряє для нього свою совість!

К а л е н и к. То, по-твойому, і я вже совість потеряв?

Д а н и л о. І ви, тату, потеряєте її, як слухать станете Михайла.

М и х а й л о. Ти йому образи, а він тобі луб'я!

К а л е н и к. Тьфу! Скільки з тобою не балакай, усе даремно! Бачу, що ти розумний на один бік і чесний через верх, то й живи ж своїм розумом! І от моє послідне слово: не будеш робить, як усі, то ні тріски не давай йому, Михайло! Нехай попробує гіркої!

Д а н и л о. То ви думаєте, я буду на нього робить? Не діжде він цього!.. Як не одділите мене та не ожените, то я найду собі дорогу і до чужих людей!

К а л е н и к. Іди, іди! Зділай милость! Світ широкий! Потрусиш злиднями, то й вернешся додому... Як я сказав, то так і буде! Женися собі на кому хочеш, про мене, хоч на московці, що юрбу парубків за собою водить... Мені однаково... Тільки від мене не жди помочі!.. Серце моє кровію обливається, як я подумаю, що з тебе нічого путнього не буде!.. Одумайся! А все книжки наробили... Зовсім одурів парубок!.. Викинь дур з голови, живи, як люде живуть, візьми примір з брата, бо пропадеш, як собака в ярмарку!

Д а н и л о. Не пропаду, тату! Гріх вам так гніваться на мене за те, що я по-божому жити хочу.

М и х а й л о. Так ти у монастир ішов би, тобі в ченці прямий шлях!

Д а н и л о (палко й сердито). А!! Знаю я, що ти готов запакувать мене куди-небудь подальше, хоч би на той світ, — аби самому загарбать власність всю!.. Ти настроїв батька протів мене, ти підвів усю машину! Хіба не знаю я? За те, що обікрав мене, — розумним всі тебе прославлять, а ти ще й зуби скалить будеш надо мною, щитаючи дурним!.. Мошенник, злодій ти!..

К а л е н и к. Ах ти ж, чортів сину! То ти так старших поважаєш? (Хоче піймать Данила за чуба.)

Д а н и л о (хвата батька за руки). Тату, тату! Не доводьте до гріха!..

К а л е н и к. Геть з очей моїх! Геть з двору зараз! Щоб я тебе не бачив!..

М и х а й л о (одводить батька). Не гнівайтесь, тату, бо ви заслабнете ще через нього!.. Ходімо відціля, заспокойтесь, тату! (Веде його.)

К а л е н и к (дуже зворушений). Супостат!.. На батька руки підіймаєш! Вигодував на горе собі... Іди з двору, щоб і дух твій тут не пах!.. Іди!

Вийшли.

ЯВА VIII

Д а н и л о (один). Як грім упало все на голову мою відразу! А!! Мов залізним обручем хто голову здавив! Немає думки ніякої... Куди ж тепер?.. Усі надії, усі заміри розбилися!.. Я дурний за те, що грабить других не умію... Невже ж мене обманує моє серце?.. Невже правда записана тільки в Євангелії, а між людьми її нема?!

З а в і с а.

ДІЯ ТРЕТЯ

Убога, але чистенька хата Гайдабурихи.

ЯВА I

О д а р к а (загляда у вікно). Одним одну дочку маю, та й та не така, як людські діти. Не слуха, все робе по-своєму, а з того свого нічого путнього не виходе. Лихо, та й годі, з нею! Парубки за нею сліпма упадають, а їй тільки б жартувать!.. Отак доковерзується, що після ніхто й не гляне... Аж серце у мене болить, як подумаю, що вона добігається до чого-небудь... І кліпай тоді очима перед людьми! Не видко й досі! І куди повіялася — сама не знаю, а вже пора й проти череди йти!.. Пастуха такого ірода найняли, що як прижене череду до села, то вже й не глядить, куди скотина лізе; вигін попід самою Окунівською левадою, у полі чорно — звісно осінь, а в леваді зеленіє ще; тільки не вийдеш проти череди, то гляди й ускочить худоба в шкоду; а вже Михайло Окунь і батька рідного не помилує-плати штрап! Ні, мабуть, не діждусь, треба замкнуть хату! (Бере замок.) Посидить під призьбою, як прийде,

ЯВА II

Хутко входе М а р' я н а; біла свита надіта на один рукав. Скида свиту й кладе на піл.

О д а р к а. Насилу! І де ти вієшся?

М а р' я н а. Де була, мамо, там нема! А ви куди зібрались? Дайте мені лишень ключі від комори.

О д а р к а. Нащо тобі?

М а р' я н а. Гість, мамо, прийде!.. Треба хоч сала та огірків дати на закуску! Чого ви дивитесь? Мерщій!

О д а р к а. Диви, яка багатирка! Вже гостей почала скликать!.. Який там гість?

М а р' я н а. Михайло Окунь.

О д а р к а. Ой Мар'яно, Мар'яно! Не по тій дорозі скачеш ти; гляди, щоб часом не спіткнулась!

М а р' я н а. Мамо, не вигадуйте! Чого не знаєте — то краще мовчіть.

О д а р к а. Нащо тобі Михайло Окунь здався?.. Ти казала, що Данило буде сватать.

М а р' я н а. Не журіться! Я знаю, що знаю!

О д а р к а. Гляди, щоб тії Окуні не покололи рук тобі!

М а р' я н а. Я в рукавицях, — не поколють!

О д а р к а. Здається, двох ти ловиш — не піймаєш ні одного!!

М а р' я н а. Я не ловлю ні одного, самі під сітку йдуть, як перепели!

О д а р к а (здвигує плечима). З тобою не зговориш! І в кого ти така вродилась?

М а р' я н а. Сама не знаю! Родилась, як усі, а жить навчилась від людей... Та годі вам, мамо: ви спізнитесь до череди!... Давайте лиш ключі.

О д а р к а (дає ключі). Тьфу! (Виходячи.) Роби як знаєш!

ЯВА III

М а р' я н а (сама). Отак краще: "Роби як знаєш!" Не плюйте, мамо, не плюйте, бо ви не знаєте моїх замірів, а в мене голова кругом іде!.. Михайло хлопця прислав сказати, що він нові плете тенета і ввечері сьогодні принесе... Які ж тенета? Не можу розгадати! Мабуть, дознавсь, що сватать думає мене Данило... Чого ж він хоче? Невже заздрість узяла його?.. Звідкіль же заздрість та? Виходить, сам мене він любить... О, ще не зав'яла моя краса, ще і очі мої блищать і манять парубків — я знаю. Хоч до Данила більш лежить моя душа, та

байдуже! Любоці — дуроці! Обійдеться і без любові: кохала я доволі без пуття!.. Тепер мені той буде любий, котрий посвата. Цікаво дуже, які тенета принесе Михайло? Тепер піду в комору, закуску принесу. (Виходить.)

Пусто.

ЯВА IV

Входить Д а н и л о.

Д а н и л о. Нема нікого! Боже, як серце б'ється! Все моє щастя, всі надії тут, у Мар'яни! Одна, на всім світі одна з щирим серцем прихилилася до мене!.. Ти моя утіха, ти моя й порада. Усміхнешся — і тяжкі думи, що гнітять душу, злетять, мов пташки легкокрилі, і радісно мені, і ясно стане на душі! Де ж вона?

ЯВА V

Входить М а р' я н а, з хлібом і з мискою в руках.

М а р' я н а. Данило?!!

Д а н и л о. Я, чого так крикнула? Не ждала?

М а р' я н а. Не ждала, серденько моє! (Набік.) Коли б Михайло зараз не прийшов!

Д а н и л о. Я несподівано прийшов і несподіване приніс горе!

М а р' я н а. Що трапилось таке, Данилочку мій милий?

Д а н и л о. Найшлися злії вороги, хочуть нас розлучить...

М а р' я н а. Які ж там вороги у нас?

Д а н и л о. Брат Михайло.

М а р' я н а. О, чуло ж моє серце, чуло! Неначе жду чого сьогодні цілий день!.. Що ж він зробив?

Д а н и л о. Давно на мене вже він точить зуби і так настроїв батька проти мене, що все йому віддять вони рішили, а я повинен стать робітником Михайла! За це назвав я злодієм його і з батьком посварився... Вони мене прогнали з двору... як стою!

М а р' я н а. Що ж маєш ти робить, мій голубе?

Д а н и л о. Мене нічого дома не держить, огидло все! Без тебе, ж я не можу жити, моя єдина утіхо! Порадь же ти мене.

М а р' я н а. Не знаю, що й сказати!.. Мені так тяжко стало на душі, що краще утопиться!

Д а н и л о (обніма її). Т,ут, біля тебе, я забуваю горе, і коли слово подаси, що ждять мене ти будеш, я все перенесу: піду у найми, добуду грошей — і через рік найбільш ми поберемся!.. Скажи ж мені, голубонько: чи щиро любиш ти мене, чи будеш ждять? Утіш же хворе моє серце!

М а р' я н а (зітхнувши). Ох!! А як забудеш ти мене за рік?

Д а н и л о. Ніколи в світі, присягаюсь!

М а р' я н а. Вони тобі нічого не дадуть і потім, а ти привик в достатку жить, то й будеш послі нарікати, що через мене нужду терпиш.

Д а н и л о. Виходить, мало знаєш ти мене, коли так кажеш?.. Доброї душі, щирого серця, дружини вірної, а не багатства я шукаю! Де кохання, там згода є, там щастя! Хто задовольняється малим, у кого душа спокійна, — той щасливий, той багатий!.. Хто ж крутиться, як та в окропі муха, і раз у раз турбується, щоб більше де зірвать, ніколи той щасливим не буває... Такому чоловікові скільки не дай, йому все мало, він все голодний!.. Де ж тут щастя?

М а р' я н а. О серденько моє!.. Дурна я, мабуть, бо серцем чую, що так би добре жить було, а розумом не вмію розгадати: чи добре буде так, як кажеш .ти!

Д а н и л о. Слухай, Мар'яно, серце! Чисте серце — найкращий поведар, а розум часто блудить!

М а р' я н а. До тебе тягне мене серце, його я слухать буду, і от тобі моя рука, що ждатиму тебе!

Д а н и л о. Тепер щасливий я! Не то, щоб вигнали мене з батьківської хати, нехай би жили з мене тягли, аби моя була Мар'яна, то й під ножем би усміхався! О, як люблю тебе я! (Обніма її.) Серце!

Довгенько стоять обпившись.

М а р' я н а. Куди ж ти підеш?

Д а н и л о. На лінію піду, у Чорноморію. Там, — я читав і чув від нашого учителя, — багато земель є, і дешево земля, а тільки робітник дорогий. Прийду сюди, поберемось та й вернемося знов туди вже вдвох! І як ми там заживемо чудово!

М а р' я н а. Дай боже! Нехай тобі господь допоможе! Коли ж ти йдеш?

Д а н и л о. Завтра вранці.

М а р' я н а. О, як же скоро! Хоч би ще день пождав! Мені б так хотілося з тобою довше побалакати, посидіть на самоті, а сюди повинні мати прийти скоро, — помішають... Я до тебе, Данилочку, вийду, як мати заснуть... Пожди мене біля млина...

Д а н и л о. І справді! Бач, як я забалакавсь... Тепер вже мені легше на душі: розважила мене ти! (Цілує її.) Бувай здорова! Виходь же, зіронько моя!

М а р' я н а. Вийду, вийду!

Д а н и л о. Я ждатиму хоч і до світа!

Виходять, Мар'яна його проводжа і зараз вертається; задумується і довго стоїть мовчки.

ЯВА VI

М а р' я н а (одна). Здавалося мені, що все байдуже, що я Данила не люблю, а тільки так пустую; тепер же бачу, що не чужий моєму серцю він! Ох!.. Він поїде відціля... І сумно так, і пусто скрізь зробилося, наче зразу всі чужими стали. Здавалося, у серці все вже перетліло і жить йому не доведеться більш... Що ж це? Чудно і радісно прислухаться, як мертво серце ожива! (Задумується і після короткої паузи, стрепенувшись, ніби злякалась.) А Михайло прийде!! Я й забула!.. Не хочу бачить я його, піду куди-небудь... Данило, серце моє! Нащо ж ти покидаєш бідну Мар'яну?.. Заворушилось серце, б'ється дужче!.. До тебе б'ється, а ти йдеш на цілий рік від мене! Що ж це ти, Мар'яно? Знов серця слухаєш?.. Схаменися! Хіба мало воно тебе дурило, водило? Нащо тобі огонь той роздувають, що вже потух? Тепера знову муки хочеш!.. Дурна! Дурна!! Не вір нікому і серцеві не потурай!.. Серце поводитар? Сліпий це поводитар! Данило серця слуха — куди ж веде його те серце золоте? За тридев'ять земель, у Чорноморію, шукати хліба, а в батька тік тріщить!.. Чудний ти, мій коханий, а ще чудніща я!!! До тебе лину, серцем лину, а жду другого! Так треба, мабуть, коли так робиться!.. О, чому не зустрілись раніше ми з тобою, коли ще молода була, коли у серці у моєму не тлів огонь, а полум'я палало, і розум спав, і жить хотілось тільки серцем? Не перетліло б так воно даремне, бо вміло так колись любить, як ти тепер!.. А зараз Михайло прийде... Не знаю, що зроблю... Що зробиться, те й буде...

ЯВА VII

Входить О д а р к а.

О д а р к а (ще з порога лається). Чи не сто чортів його матері з чередником! Бодай його взяла завійна!

М а р' я н а. Чого ви, мамо, лаєтесь так дуже?

О д а р к а. Іди під три чорти! Через тебе пропустила череду, телиця ряба вскочила до Окунів, слинявий Семен заняв в загін, тепер хоче зцупить штрап!

М а р' я н а. Не сердьтесь, мамо, телицю віддадуть і так.

О д а р к а. Тепер у полі чорно; настоїться голодна там, в загороді, бідна скотина!
М а р' я н а. Та я зараз піду сама у двір до Окунів і телицю прижену, — заспокойтесь.
О д а р к а. Тебе пошли, то там і сядеш! Ходім умісті, а хату замкнем.
М а р' я н а. Ходім.

ЯВА VIII

Входить М и х а й л о.

М и х а й л о. Добривечір! Чого ви так гукаєте, паніматко, що аж на улиці чуть?
О д а р к а. Гукав би і ти! Телицю твій слинявий Семен заняв мою.
М и х а й л о. Нехай не ходе яга чуже! Тепер платіть карбованця.
О д а р к а (сердито). Де я тобі у біса його візьму?
М и х а й л о. Про мене, де хочете. А котру телицю: рябу чи полову?
О д а р к а. Рябу, щоб тому Семенові в очах рябіло!
М и х а й л о. Гарна теличка, жалко, а прийдеться продать, як не дасте карбованця.
О д а р к а. За віщо карбованця? Що вона за шкоду тобі зробила?
М и х а й л о. За те, що дуже вибрикує і осовує рови.
О д а р к а. Який там у чорта рів, коли скотина перелізе?
М а р' я н а. Та годі, мамо, хіба не бачите, що він дратує вас?
О д а р к а. Що ж я йому, собака, чи що?
М и х а й л о. Та не сердьтесь! Нате шапку, покажете Семенові, то він віддасть телицю вам, а я у вас поки посидю. Тільки не забудьте там шапку, назад принесіть, а то прийдеться без шапки йти по вулиці, то ще подумають, що в куми звав...
М а р' я н а. Забалакав!.. Та не баріться, мамо!
М и х а й л о. А чого ж спішить? Там у мене Семен такий молодець, а мати ще не стара... Чого доброго... Ха-ха!
О д а р к а. Ну вже твій Семен! Стара собака, а такий лайливий та безецний, що з ним і балакать противно. (Виходить.)
М а р' я н а. Чи не в хазяїна удався?

ЯВА IX

М а р' я н а і М и х а й л о.

М и х а й л о. Хіба безецний я? То так здається! З пісними я пісний, з скоромними — скоромний; хто що любить, любить же, звісно, не закажеш! Жиди не люблять сала, і дурні дражнять їх свинячим ухом! А я і сам тоді не їм вже сала, коли приходиться з жидами гендлювать.
М а р' я н а. То ти, виходить, хилишся, куди віє вітер?
М и х а й л о. То так здається! А я цим способом хилю других, куди мені потрібно.
М а р' я н а. То ти хвастаєш тільки, а от мене то й не нагнеш! Горілки хочеш?
М и х а й л о. Давай, як є.

Мар'яна подає й налива.

Нащо ж я буду гнуть тебе? Ти і сама нагнешся.
М а р' я н а. Ой, ой! Який же подухалий ти! Пий!
М и х а й л о. А ти?
М а р' я н а. Ну, будь здоров! (Пригублює, доливає і дає Михайлові.)
М и х а й л о. Хіба ж так п'ють? Диви, ти чарку зноровила
М а р' я н а. Я більш ніколи не пила.
М и х а й л о (п'є). Чого вона така тепла?
М а р' я н а. Не знаю.

М и х а й л о. Губами тільки доторкнулась — і тепліла горілка. Ну й дівчина! (Хоче обнять її.)
М а р' я н а (одвертається). Куди?
М и х а й л о. Погріться хочу, бо щось морозить наче!
М а р' я н а. Як хочеш гріться (налива), то пий ще і сиди смирно, бо я із хати вийду!.. Не по душі мені, що ти до мене бридкі заміри завше маєш.
М и х а й л о. Ой, яка сердита! Недоторка! Мабуть, Данило наказав, щоб піст держала?
М а р' я н а. І без Данила я така. Язик не кістка, вертить ним можна як завгодно, а далі тпр-р-р! Пий!
М и х а й л о. Не хочу, бо ти сердишся.
М а р' я н а. Не сердюся я, єй-богу! Я тільки не люблю, що ти й розмови іншої не маєш: пустуєш, жартуєш і залицяєшся так бридко, неначе я... Ну, годі! Випий!
М и х а й л о. Не хочу!
М а р' я н а. Вольному воля! Кажі: чого прийшов? Які приніс тенета?
М и х а й л о. Ага! Цікаво, не бійсь, знати?
М а р' я н а. Байдуже! Обійдеться і так, коли не скажеш... Ти ж хлопця присилав лякати, що ввечері тенета нові принесеш? Покажи свої тенета!
М и х а й л о (набик). Чорт — не дівка! (До Мар'яни.)Ну, годі шуткувати... Будем прямо говорити. Тільки ж не хитруй і ти зо мною, бо я примітю зразу і пропаде охота сказати про те, за чим прийшов... Ти подала Данилові вже слово?
М а р' я н а. Подала.
М и х а й л о. А знаєш, що його батько вигнали?
М а р' я н а. Знаю.
М и х а й л о. І що на мене все імініє переводять?
М а р' я н а. Знаю.
М и х а й л о. І тобі все це нічого?
М а р' я ч а. Байдуже!
М и х а й л о. Тебе нічим вже на злякаєш!.. А що ж ви будете робити?
М а р' я н а. Данило піде в найми, я буду заробляти і ждатиму його.
М и х а й л о. Довго прийдеться ждати.
М а р' я н а. А тобі що?
М и х а й л о. Жалко, що ти посивієш в дівках.
М а р' я н а. Не журись! І рік не пройде, як ми поберемось з Данилом.
М и х а й л о. Дурна!.. А я розумнішою тебе лічив... Чи не краще ж не ждати, не горювати, а хоч завтра йти до мене панувати.
М а р' я н а. Татові скажи! Яке велике щастя жити з тобою і бути посміхом для усього села!
М и х а й л о. Хто ж посміє сміятися з моєї жінки?..
М а р' я н а. Жінки?..

Обоє мовчать.

М и х а й л о. Кажі: покинеш Данила, підеш за мене?
М а р' я н а (лукаво). Гум!.. Побачимо... Сватай!
М и х а й л о. А ти гарбуз даси, щоб посміятися!
М а р' я н а. Побачимо!
М и х а й л о (палко). Що ж ти у дурня грати зо мною хочеш, чи як? Коли на те пішло, щоб щиро побалакати, то годі мудрувати! Чи так, чи ні — кажі мені все прямо... Мені вже обридло ходити з зав'язаними очима, пора їх розв'язати, бо в мене й другого немало діла є! Сама подумай, — ти, слава богу, не дурна, — яка користь тобі Данила ждати? Ну, прийде він, і ви поберетесь, та й станете старців плодити, бо я йому не дам нічого, — не задля нього працював! А в мене ти, як пані, будеш жити, — робити є кому!
М а р' я н а. Ой, душу ж ти виймаєш з мене! Чом раніше не казав так щиро?
М и х а й л о. Так склалось. Не дурій, бо будеш жалкувати.
М а р' я н а. Я слово подала...
М и х а й л о. Слово — дим, контракта в вас немає.
М а р' я н а. Не серцем ти говориш.

М и х а й л о. Ти думаєш, нема у мене серця? Є! І загорілось більш до тебе, ніж я того хотів!.. Не туши ж його холодними речами, бо прохолоне... Іди, коли я кличу.

М а р' я н а. Не можу зараз я сказати нічого... Данило й ти!.. Рідні брати... Данило!.. Ох!.. Голова горить! Дай подумати наодинці... Бо серце заболіло зараз, наче міцно хто його перев'язав!..

М и х а й л о. Серце, серце!.. А розум нащо?.. Загнуздай його розумом і поверни туди, де більш користі. Ти не маленька, щоб серцем тільки жити. Дивись на мене: серце до тебе, а розум звелить йому — поверне в другий бік!.. Повір! Плювати на серце!..

О д а р к а (кидає у двері шапку). На шапку, бо мені ще треба видоїти корову.

М и х а й л о (у двері). А що, нажартувалися з Семеном?

О д а р к а (з сіней). Нехай він тобі скажеться!

М и х а й л о (сміється). Удовиці, як молоді дівчата, до жартів ласі!.. Ну, прощай! До завтра. Ждатиму. Чого ж ти голову повісила? Хто найшов, той не сумує. (Обніма Мар'яну за стан.)

М а р' я н а (одводить його руку, тихо). Послі... Послі... Іди, іди, іди!

М и х а й л о. Так завтра? Ну, до завтра! (Виходить.)

ЯВА X

М а р' я н а (одна). "У мене ти, як пані, будеш жити, — робити є кому!" Здається, так сказав Михайло? І після цього рік ждати Данила!.. Рік!.. Довгий, довгий, як вік! Ох, який довгий, — чого за рік не перебуде?!.. А діждусь — роби не розгинаючись... Змарнієш скоро, забудеш любові; а Милий, змучений роботою, вже не пригорне палко, не, обвіє гарячим полум'ям кохання! Усе пройде... Й серце в горі та нужді умре само зарані, як все вмирає. Для чого ж мучиться тепер я маю?.. Е!.. Дурна голова — засумовала! Об землю всі думки такі! Данило тут ще... Я вільна... Серце його бажає — лечу до нього, нехай душа посприяткує! А там?.. Що буде там, об тім я завтра поміркую. (Хватає свиту і йде; назустріч їй Одарка.)

ЯВА XI

О д а р к а (в дверях). Куди?

М а р' я н а. Ніколи, послі скажу! (Вибігає.)

О д а р к а. Тьфу! І в кого вона така вродилася?!

З а в і с а.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Великий курінь над берегом Чорного моря. Рибачький човен; на ньому невід, кодоли. Біля куреня великий казан висить на триногах. Стоять бочки, діжки і перерізи. Шматок невода на палицях сушиться і кінцем своїм з-за куреня виходить наперед кону.

ЯВА I

Як піднімається завіса, десь далеко, чуть, тихесенько співають пісню: "Ой по горі, по горі чабан вівці зганяє". Після першого куплета гурт зачина другий, так само ледве чутно, а за коном поблизу співа жіночий голос без музики.

Несу воду, несу воду,
Коромисло гнеться.⁶

Стоїть козак коло } Два рази
воріт,

Як барвінок, в'ється.

Входить М а р т а, замислившись, і стає біля куреня, схиливши голову. Тим часом музика приграє до пісні прелюдію.

М а р т а (співає).

Мету хату, мету сіни
Та й задумалася.

Вийшла мати води
брати } Два рази
Та й догадалася.

І мати догадалися, і батько догадалися, а Данило не догадується!.. Милий мій, чорнобривий Данилочку, чом же ти не догадуєшся?

Тече річка невеличка,
Схочу — перескочу.

Віддай мене, моя
мати, } Два рази
За кого я схочу...

Віддали б, якби Данило хоч слово сказав. Батько в ньому душі не чує. Що ж мені робить? Невже самій признатися Данилові, що люблю його? Ох, сором який... Самій сказати парубкові: "Я люблю тебе, Данилочку!" Ні, ні, не скажу!.. А чом би й не сказати! Може, й він любить, та соромиться... І я соромлюсь... та так і розійдемося?! Ой, як тяжко розійтись з милим і не знати, чи він любе тебе? Все одно, що в домовину лягти... Соснові дошки тісної домовини не так давлять, не так тяжко в могилі під сирію землею лежати, як тяжко у серці одинокім носити кохання!.. Сказати йому?.. Легше буде, хоч і дізнаюсь, що не любить. Скажу, хоч на ухо скажу, щоб і самій не чуть своєї речі, а потім все одно, що буде! Прийшла з хутора нарощне, щоб з ним побачиться, а його нема!.. Рибалки десь далеко співають... Там він, там, мій милий! Завидую його товаришам, що дивляться на нього, що розмовляють з ним!.. Хотіла б вітром бути, щоб обвівать його, щоб подихать йому в лице ласкаво!.. Прийди ж мерщій, Данилочку, сюди, щоб глянула на тебе я і побалакала на самоті... Сьогодні послідній день. Рибалки розійдуться, і він піде... А я? Бідна, бідна я! (Плаче.)

ЯВА II

Входить З і н ь к о з ціпом у руках. Побачивши Марту, що плаче, підходить до неї і бере її за руку.

З і н ь к о. Не плач, моя голубко, не плач, дочко!

М а р т а. Ох, тату! Татку, не гнівайтесь на мене, простіть мені!

З і н ь к о. Бог з тобою, що ж ти зробила такого, що просиш прощення у мене?.. Догадуюсь я, і стара мати казала мені, що ти любиш Данила.

М а р т а. Не кажіть, тату, мені соромно.

З і н ь к о. Чого ж соромиться, моя єдина? Давно було б тобі сказати. Твоє щастя — наше щастя. Ти в нас одна, не бідні ми, а такого парубка, як Данило, хоч і наймит він, не знайдеш скоро. Чого ж тут думати довго? Я сам його посватаю. Як бог благословить, то й будете

щасливі.

М а р т а (обніма батька і плаче). Тату!

З і н ь к о. Чого, чого ж, дитино моя?.. Ну годі ж, не плач! Чого ж плачеш?

М а р т а. Не знаю. Мені легко, гарно і ясно на душі зробилось від ваших слів, а сльози Самі ллються. Тату, я побіжу додому, скажу мамі про нашу розмову, розкажу їй, як я люблю дуже Данила, бо мені соромно вам про це казати.

З і н ь к о. Голубко моя! (Цілує її в голову.) Іди ж додому, та нехай там вечерю варять, щоб усього було доволі. Сьогодні рибалки розщитуються, то всі будуть вечерять у нас на хуторі.

М а р т а. Добре, тату! (Хутко виходить.)

ЯВА III

З і н ь к о (один, дивиться довгенько вслід Марті). Дитино моя рідна, дитино моя дорога! Все для твого щастя є у мене: табун коней, повен загін товару, хліба, дякувати господа милосердного, не переводиться і в току, і в коморі, не доставало дружини тобі! І сам бог віта над моєю сім'єю! З далекого краю привів до нас парубка, бідного, наймита, з душею і серцем янгола!.. Дякую тобі, милосердний! (Приглядається.) Що вони там роблять? Здається, ідуть сюди.

За коном співають і наближаються

Та туман яром⁷,
Та туман яром,
Мороз долиною,
Та мороз долиною.
Та не по правді
Та козаченько
Живе з дівчиною,
Та живе з дівчиною!
Що пізно ходить,
Рано виходить,
Важить на другу,
Та важить на другу!
За річкою
За бистрою
Цигани стояли,
Та цигани стояли.
А між тими
Та циганами
Циганка-воріжка,
Та циганка-воріжка.
А до тії
Та воріженьки
Втоптана доріжка,
Та втоптана доріжка.

ЯВА IV

З посліднім куплетом входять р и б а л к и, молоді і середніх літ. Одягнені всяко: хто в світі, хто в куртці, хто в чумарці, хто в червоній сорочці навипуск, а зверху демікотоновий піджак, коротший сорочки. Всі веселі.

В с і. А! І хазяїн наш тут, здрастуйте!

1-й р и б а л к а (п'яний, лізе до Зінька цілуваться). Такого хазяїна нема... нема!.. Нігде нема! Я сім літ рибалка, а такого нема... Єй, нема! Дайте я вас поцілую! У руку, у руку! Ви, Зіновій Тарасович... Одно слово... Чого ви смієтесь? Молокососи! Я не то що! Бачить бог! Одно слово... Ех!

Р и б а л к и. Та йди, ляж у курінь, засни!

1-й р и б а л к а. Хіба як? Хіба я п'яний?

Р и б а л к и. Ні, тверезий, тільки спать лягай!

1-й р и б а л к а. Ш-ш!.. Не ваше діло! Хазяїн, п'яний я?

З і н ь к о. Не то що п'яний, а коли всі кажуть лягать спать, то ляж, Трохиме, послухай товаришів!

1-й р и б а л к а. Їх я не послухаю, а вас!.. Вас послухаю... Ви отець!.. (Через сльози.) Дайте руку, я хочу вас у руку поцілувать!.. Сім літ рибалка!..

З і н ь к о. Поцілуємся так, — і лягай спать.,

Цілюються.

1-й р и б а л к а. Я ляжу!.. Мені що? Я ляжу... (Іде в курінь.) Я сім літ рибалка... (Голос зникає у курені.)

З і н ь к о. Де це так?

2-й р и б а л к а. Та були у Вакули в курені: і там сьогодні роцот.

З і н ь к о. А Данило ж де?

2-й р и б а л к а. Тут земляк його є з Херсонщини, так, либонь, пішов у курінь до Свирида.

З і н ь к о. Так от же що, хлопці: ідіть ви на хутір, там сьогодні попросаємо, повечеряємо, а завтра й роцот. Слава богу, заробили добре.

Р и б а л к и. Слава богу!

З і н ь к о. А хто сьогодні на варту біля снасті?

2-й р и б а л к а. Данило.

З і н ь к о. Так ми пришлем сюди робітника із хутора на варту, бо без Данила ж не можна — він головний роцотчик!

Р и б а л к и. Правда, правда!

З і н ь к о. Ідіть же ви на хутір, а я піду знайду Данила. (Виходить.)

Р и б а л к и (починають пісню).

Ой із-за гори
Та буйний вітер віє⁸.

Ой там удівонька } Два рази
Та пшениченьку сіє. }

Ой посіявши,
Стала волочити,

А заволочивши, } Два рази
Стала бога просити. }

Ой уроди, боже,
Та пшениченьку яру

На вдовиних діток } Два рази
Та й на вдовину славу. }

З посліднім куплетом виходять.

Входить Д а н и л о.

Д а н и л о. Слава богу, скінчили риболовлю, і грошей заробив доволі... Рік пройшов, як я з дому. Довго і тяжко минали дні; здавалось, і сонце ставало оддыхать на небі, щоб довший день зробити, щоб важче було жити. Довгий рік минув, наблизився день повороту до тебе, моя горlichko, і муки всі, що душу так гнітили, порвались, як гнілі нитки; десь потонули — нема вже їх!.. Душа горить одним бажанням — обняти тебе!.. Серце б'ється від думки одної, коли ж тебе до нього пригорну я, почую, як і твоє заб'ється серце, замру від щастя! Що рік, що два пекельних мук перед тим щастям, перед тією радістю, яку знайду я біля тебе?.. А побравшись, сюди з тобою я вернуся знову, і тут укупці заживем ми тихо, славлячи бога, що нам поміг він пережити всі муки!.. А тут яке роздолля: степ, море і гори синіють оддала, — мов у намітку, закутані у дим! Чудово! Очей не одірвав би! Здається, Марта сюди йде. Хороша дівчина. Вірною дружиною буде комусь.

ЯВА VI

Входить М а р т а. Побачивши одного Данила, трохи засоромилась і ніби хотіла зупинитися, а далі, наче з одвагою, підходить.

Д а н и л о. Здрастуйте, Марто!

М а р т а. Чом ти не скажеш мені "здрастуй", а "здрастуйте?"

Д а н и л о (усміхається). Ну, здрастуй!

М а р т а. Будь здоров, з неділею! Чого ж ти зостався — всі пішли на хутір?

Д а н и л о. Сьогодні я на варті. Не можна так покинути, поки всього ще не прибрали.

М а р т а. А батька ти не бачив?

Д а н и л о. Ні.

М а р т а. Вони тебе шукали. (Набік.) Ох! Як серце б'ється! (Помовчавши.) І ти підеш від нас, Данило?

Д а н и л о. Піду, а потім я сюди вернуся знову і тут зовсім зостанусь.

М а р т а (радісно). Вернешся? І тут зостанешся?

Д а н и л о. Ти рада! Спасибі тобі, Марто, за твою прихильність до мене. Ти рада, що я зостанусь тут; і я не менше радий! Коли б тільки господь привів, щоб все так сталося, як того моя душа бажає.

М а р т а. Чого ж твоя душа бажа, скажи мені, Данилочку?

Д а н и л о. Ти щира єсть людина; тобі я як сестрі одкрию душу всю свою.

М а р т а. Як сестрі...

Д а н и л о. По Христу ми всі брати! У мене дівчина є...

Марта хватається за серце.

Її люблю я, душі я в ній не чую, за нею мучусь тут, пропадаю, всі мої думки... Що з тобою, Марто? Боже мій, що з нею? Марта. Боже мій, він другу любить!..

ЯВА VII

Входить З і н ь к о.

З і н ь к о. Що з тобою, дитино?

М а р т а. Тату, тату, він другу любить...

З і н ь к о. Бідна моя дитина, я сам хотів тебе сватати, а вона раньше дозналась про своє горе. Заспокойся, моя дитино, бог милостивий, і ти знайдеш собі пару. Не благословив господь з'єднати з Данилом вас, то його святая воля, я і сам люблю Данила як рідного сина і думав...

Д а н и л о. Простіть мене, панотче, я люблю вас як батька і Марту як сестру, а серцю не

закажеш...

З і н ь к о. Ходім, дочко, ходім, заспокойся.

Виходять.

Д а н и л о (сам). Де ж моє щастя: чи тут, чи там? Там, там, біля Мар'яни!

З а в і с а.

ДІЯ П'ЯТА

Хата та, що і в першій дії.

ЯВА I

А б л а к а т і М и х а й л о.

А б л а к а т. Нічого неможна було подіяти! Вже я і так, і так вертів — не допомгло, прийдеться заплатити штраф. Ну, прощай, бо мені ще треба до Харка заїхати. Вони побились з Митрофаном, так іск хоче пред'явити. Спасибі людям, що хоч розквасюють один одному морди, — все ж нашому брату заробіток, а без цього хоч кулаки гризи, таке настало! Бувай здоров! (Вийшов.)

ЯВА II

М и х а й л о (сам). Бодай ти вдавився! Тільки десять рублів вимотав, а двісті п'ятдесят все ж таки плати! І договір з жидами анахтема такий написала, що тепер нічим жидів не дошкулиш. От тобі й шинки! І так все гарно ішло, поки становий не довідався, а довідався — зараз протокол. Уже ті протоколи у печінках мені сидять. І жиди ж, каторжні, не обійдуться, щоб усе було законно, а безпремінно де-небудь щілину зоставе, а в ту щілину і всунуть зараз протокола — сказано, біля того ходять. Тепер плати. А бодай ти маці не розжував на той рік!

ЯВА III

Входить М а р' я н а, одягнена по-празниковому.

М и х а й л о. Куди це ти налагодилася?

М а р' я н а. Піду до писарші.

М и х а й л о. Іди ж ти до писарші, та не моргай, зділай милость, на писаря.

М а р' я н а. На таку халеру й глянуть брудко.

М и х а й л о. Еге, халера! Він дума, що ти моргаєш. А на покрову⁹ як був у нас, то так на тебе задивився, що замість шапки кухоль з водою надів на голову.

Обоє регочуть.

М а р' я н а. Давно такий він роздодора. На тій неділі, як була у них, цигарку в рот вогнем поклав, геть чисто спік язик! Все про щось дума.

Сміються.

М и х а й л о. Мар'яно! Поморгай на нього гарненько! Єй-богу, він, замість чорнила, перо вмочатиме в горілку.

М а р' я н а (регоче і б'є шуткома Михайла в спину). Тебе послухай, то ще справді чоловіка на той світ зажену. (Виходить.)

ЯВА IV

М и х а й л о (один). Їй хоч і не наказуй, то моргати буде, А мені байдуже!.. Зате у мене писар у руках. Як треба що, — пошлю Мар'яну, і писар, мов навісний, висолопивши язика, летить, куди пошлю. Помага мені багато Мар'яна. З такою жінкою не пропадеш.

ЯВА V

Входить К а л е н и к.

К а л е н и к. Там Янкель овес купує. Я казав, як дасть по п'ятдесят копійок за пуд, то продамо.

М и х а й л о. Скільки я вас просив, тату, щоб не мішалися не в своє діло.

К а л е н и к. Та я ж нічого...

М и х а й л о. Нічого! Тепер овес п'ятдесят сім копійок за пуд, а ви он п'ятдесят просили! Де ж Янкель?

К а л е н и к. На току.

М и х а й л о. Не мішайтеся! Сидіть собі та їжте готовеньке! (Виходить.)

К а л е н и к. Та я ж нічого... І слухать не хоче. Ні за віщо мене має... І жінку підібрав таку, як сам. Ох, ох, ох!... Отак на старість вскоч!

ЯВА VI

Входить Г о р п и н а.

Г о р п и н а. Ключі позабирала і десь повіялась! їсти хочеться, хоч би кислого молока попоїсти, усе заперто! (Сіда.) Ох!

К а л е н и к. І я їсти хочу...

Мовчать.

Чи нема тут хоч хліба? (Іде до шкапа.) Заперто. (Сіда.) Охо-хо-хо!

Мовчать.

Г о р п и н а. Оце тебе господь наказує за Данила!

К а л е н и к. Та хоч мовчи вже, не гризи!

Мовчать.

Постой, стара, ти не сумуй: нехай Данило вернеться, ми знов захазяїнуємо.

Г о р п и н а. Чим же ти будеш хазяїнувать?

К а л е н и к. Як чим?.. Тим...

ЯВА VII

Входить с т а р ш и н а.

К а л е н и к. А, Митрофан Іванович! Здрастуйте! Чи ще живенькі?

С т а р ш и н а (хрипло). Та до якого часу...

К а л е н и к. Давно вас я не бачив!.. Зовсім постарів, то вже нікуди й не виходжу, а ви й не провідаєте нас. Стара, чи нема там чого закусити?

Горпина здвигує плечика.

Еге!.. Я й забув, що невістка ключі занесла... Та вона скоро прийде... Сідайте, що нового?

С т а р ш и н а. Нема доброго нічого! Там прислали бумагу, щоб з вас зискать за шинки штрапу двісті п'ятдесят карбованців.

К а л е н и к. Отака ловись! За віщо?

С т а р ш и н а. А ви хіба не знаєте? Це діло тягнеться давно.

К а л е н и к. Уперше чую. Тепер Михайло всі діла веде, то вже до нього й це належить.

С т а р ш и н а. А він мене послав до вас, казав: шинки ті ваші.

К а л е н и к. Що він, здурів? Я ж усе йому віддав, нема нічого в мене... Оце увесь, як бачите.

С т а р ш и н а. І в бумазі стоїть іменно з вас штрап.

К а л е н и к. Це диво! Мабуть, помилка.

С т а р ш и н а. Не знаю.

К а л е н и к. Подождіть, нехай Михайло прийде. Що він вигадує?

С т а р ш и н а. У бумазі стоїть, що, каже, як не заплате, так у острог на три місяці посадить.

Г о р п и н а. Боже ж мій милосердний! То це тебе, старий, ще і в острог засадять! Діждалися честі на старість!.. (Плаче.)

К а л е н и к. Стривай! Не плач! Як-таки можна, щоб я в острог пішов! Коли вже присудили, то заплатимо. Є, слава богу, чим заплатити і більше!

ЯВА VIII

Входить М и х а й л о.

К а л е н и к. Бач, що твої шинки наробили!

М и х а й л о. Що ж робить? Тепер уже не pomoже — усі станції пройшло, скрізь присудили...

К а л е н и к. А звісно, нічого більш не зробиш, треба платити! Любиш, каже, кататься — люби і санки возить! Так-то...

М и х а й л о. Де ж його, тату, таку суму візьмеш? Я й так здержався: то на аблаката — тощо!

К а л е н и к. Як де візьмеш? Слава богу, є чим заплатити.

М и х а й л о. Послухайте, тату, мене, що я вам скажу

К а л е н и к. Кажи, ти хазяїн і всьому голова...

М и х а й л о. Будемо так говорити: двісті п'ятдесят карбованців — великі гроші?

К а л е н и к. А звісно, немалі — сума!

М и х а й л о. Їх не то в три місяці, а й за три роки, при вашій старості, не заробиш...

К а л е н и к. Де вже там мені заробить?

М и х а й л о. От бачите! (Ласкаво.) Посидьте, таточку, три місяці в острозі — і гроші будуть цілі, це все одно що заробите.

К а л е н и к. Як?! На старість літ в острозі... Чи ти не одурів?!

С т а р ш и н а. Це так!..

Г о р п и н а. Де твоя совість? Шибенику!.. Я очі тобі видеру із лоба.

М и х а й л о. І чого так репетувать? Ви тільки розберіть: не однаково ж хіба сидить, що тут, що в острозі?.. Двісті п'ятдесят карбованців — це сума; самі ви кажете -, не так-то легко її заробить... Не спретчайтесь, тату, посидьте три місяці! А ви, мамо, не турбуйтеся: я буду возить вас до батька щонеділі. І вам, тату, не буде там так скучно, як дома: людей в острозі доволі, а на харчі я вам дам п'ять рублів, та і з дому можна буде возить...

К а л е н и к. Милосердний боже! Ти чуєш? Це син говорить, син, котрому я усе віддав! За що ж мене караєш, о господи! Одверни від мене гнів твій... Забув ти бога, Михайло! Де ж твоє серце? Щеня більш жалощів має у своїм собачім серці до матері, ніж ти. Подивись на матір, пожалій її, коли не жаль тобі моєї честі!

М и х а й л о. Дивно та чудно! Три місяці посидить, усього три місяці!.. Та я зимою, як

перемолотю хліб, і сам три місяці посидів би з охотою в острозі за двісті п'ятдесят карбованців; то ж сума! Тільки біда, що не з мене, а з вас присудили. Не спретчайтесь, тату, посидьте три місяці в острозі!

ЯВА ІХ

Входить Д а н и л о, з клунком за плечима.

К а л е н и к. О, коли так, то ти не син мені! Будь же ти...

Д а н и л о. Здрастуйте!

Г о р п и н а (побачила Данила. Крикнула і кинулась йому на шию). Данило! Сину мій рідний!.. Дитино моя!.. Сам бог тебе приніс!

К а л е н и к. Пусту, стара, пусти... Дай я обніму його. О мій нещасний, о мій дорогий синочку!..

Обоє цілють його і плачуть.

Д а н и л о. Що тут таке? Що, матінко, що, татку?.. Мені важко дивиться на вас: такі ви безпомощні, такі ви перелякані, так кинулись до мене! І радісно, і жалібно у мене б'ється серце!.. Розкажіть, розкажіть! (Обнімає то батька, то матір.)

К а л е н и к. Присудили штрапу двісті п'ятдесят карбованців.

Д а н и л о. За шинки?

Г о р п и н а. Ти угадав! Моє золото! Надія наша!

Д а н и л о. Так що ж?

К а л е н и к. Михайло грошей не дає, а в нас нема нічого — усе його!

Г о р п и н а. І батька в острог хочуть посадить!.. У острог... Старого, сивого, що вигодував вас, до розуму довів!

Д а н и л о. Боже мій! У перший раз на віку жалію за грошима!.. У мене є всього сто п'ятдесят рублів, я всі віддам, а решту подождуть!

С т а р ш и н а. Подождемо. І по закону можна.

К а л е н и к і Г о р п и н а (обнімають Данила). Дитино наша мила! Пошли тобі, господи, віку і щастя!

М и х а й л о (набик). Тонкосльози!.. Важко було три місяці одсидіть! Прийдеться і своїх сто рублів дати... Ні за цапову душу пропадуть!

К а л е н и к (притуляє голову Данила до своїх грудей). Пробач мені, сину, що я тебе скривдив!.. Ти через мене набрався доволі горя. (Бере його за голову й цілує в очі.)

Д а н и л о (стає навколішки). Благословіть же мене, тату, тепер на шлюб з Мар'яною!..

ЯВА Х

Входить М а р'я н а.

М а р'я н а (балакає ще з порога). Зараз до нас писар з жінкою і псаломщик з пса... Дан...

Д а н и л о (почувши голос Мар'яни, кидається до неї). Мар'яна!! (Раптом стає як вкопаний.) Що це з тобою?.. Ти... молодичка?..

М и х а й л о. Вона — моя жінка!

Картина.

З а в і с а.

1885.

Новочеркаськ

1 Новоросія (Новоросійський край) — історична область на півдні України і частково на півдні Росії. Виникла у зв'язку з освоєнням Російською державою території Північного Причорномор'я в другій половині XVIII ст. З 1812 р. охоплювала Катеринославську, Таврійську, Херсонську губернії і Бессарабську область.

2 Чорноморія. - Йдеться про так звану Чорноморську кордонну лінію (проходила від гирла річки Лаби до Азовського моря по правому березі річки Кубані), куди в 1792 р. було переселено утворене в 1788 р. з колишніх запорізьких козаків Чорноморське козацьке військо, а в наступних десятиліттях — колишні українські козаки з Чернігівської, Полтавської і Харківської губерній, а також українські і російські селяни-втікачі. В 1860 р. Чорноморське козацьке військо було об'єднано з частиною Кавказького лінійного козацького війська і перейменовано на Кубанське козацьке військо.

3 ... на Петра... — Йдеться про релігійне християнське свято Петра, яке припадало на 29 червня за ст. ст.

4 Співай кому іншому лазаря! — У Євангелії є оповідання про жебрака Лазаря, який, покритий струпами, лежав під ворітьми багача і радий був крихтам з чужого столу. Старці співали духовну пісню (псалму) про багача і Лазаря, яка перейшла у фольклор, втративши ознаки свого первісного літературного прототипу. В ній йшлося про соціальну нерівність. Пісня була в репертуарі кобзарів і лірників XIX ст. "Співати лазаря" — прикидатися нещасним, прибіднюватись.

5 Пилипівка. — Йдеться про так званий різдвяний піст, який починався, за церковним календарем, у день святого Пилипа — 14 листопада за ст. ст. і тривав до різдвя.

6 Несу воду, несуть воду, коромисло гнеться - варіант української народної пісні "Несу воду".

7 Та туман яром... — варіант української народної пісні "Та туман яром".

8 Ой із—за гори та буйний вітер віє — варіант української народної пісні "Ой із-за гори".

9 Покрова — релігійне свято покрови пресвятої богородиці, що відзначається православною церквою 1 жовтня за ст. ст.